

CATALÀ OCCIDENTAL / CATALÀ ORIENTAL, ENCARA

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

*A la memòria de José Luis Pensado,
catedràtic de la Universitat de Salamanca,
en homenatge de reconeixença i amistat.*

1. Ens proposem fer una revisió de les teories emeses a propòsit de l'origen de la partió del domini lingüístic en català occidental i català oriental, «la frontera dialectal més important del domini lingüístic català» (Badia, 1981: 9),

1) presentant la cartografia dels fets elencats, que en alguns casos no s'havia fet, partint dels materials de l'ALDC i del PALDC;

2) assenyalant la cronologia dels canvis realitzats en català oriental, considerada bàsica per a la validesa d'algunes de les teories que s'han exposat fins ara;

3) analitzant l'evolució fonètica i/o la interferència dels elements modificats.¹

2. Recordem que el primer que va proposar aquesta divisió va ser Milà i Fontanals (1861), basant-se en el tractament de les vocals àtones *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, diferenciades en català occidental o neutralitzades en [ə] i [u] respectivament en català oriental. Saroihandy (1904-1906: 845) va admetre aquesta divisió basada en aquests dos criteris, tot indicant que el pas d'un sector a l'altre es realitzava "insensiblement" (*unmerklich*), afirmació que Alcover (1908: 202-206), amb la seva dèria analítica, va discutir: en realitat Saroihandy es referia al fet que les isoglosses que separaven una àrea de l'altra no cavalcaven les unes sobre les altres, com podem veure en el mapa 14 de Veny 2012. El mateix Alcover inclou els trets *a*, *e* / ə i *o*, *u* / u com a elements diferencials entre el català oriental i el nord-occidental (que ell anomena «occidental») (DCVB, 1ª edició. 1930, Introducció).

Badia (1951: § 21), com Moll (1952: § 3), accepten aquesta macrodivisió, afegint-hi el tractament de la /e/ (< E, ĩ) del llatí vulgar, que Fabra (1906) havia estudiat i que Badia

1. Ens plau agrair Núria Jolis i Montserrat Roma, per la seva col·laboració cartogràfica; Josep Martines, per l'ajut documental; José Enrique Gargallo i Gemma Boada, per la revisió del text.

(1981: § 21) considera «uno de los criterios más importantes para la delimitación entre dialectos catalanes orientales y dialectos occidentales» (§ 49; també § 21); però nosaltres creiem que el criteri [a], [e]/[ə] és medul·lar per la seva extraordinària freqüència. Moll hi afegeix diferències lèxiques (*espill/mirall, melic/llombrígol, moixó/ocell*, etc.), provinents generalment d'una base llatina, insistint tanmateix que, tractant-se d'una esfera tan làbil i movedissa com és la del lèxic, «no s'han de prendre amb un rigor estemat» (1952: § 31). Més endavant, Veny (1978: 14-15) va incrementar en 12 els trets diferencials, ampliat després (1982: 22-24) a 15; més tard, hi va afegir els trets diferencials *hedra/heura* (1988: 15-20), va desenvolupar *diarrera/diarrea* (20-24), que incloem aquí, i ara es troben a Veny (en premsa) les parelles *romer/romaní* i *canut/canó*.

Algunes veus discordants s'han aixecat respecte a aquesta divisió, com la de Blasco (1984: 311-312), que parteix de les àrees espacials de Bartoli, que havíem aplicat per explicar les concomitàncies entre català occidental i català oriental (Veny, 1958-1960); la de Recasens (1990-1991), que oposa els dialectes del Principat als laterals (rossellonès i valencià) i als aïllats (balear i alguerès), com havia fet Blasco; i la de Viaplana (1985), que considera que es barregen trets sincrònics amb diacrònics i també de característiques diferents: d'àrea incompleta (iodització), optatius (*cor/cort*), residuals (*cotre/quatre*), idiosincràtics (*juncl/jonc*), etc.,² que vaig justificar després (Veny, 1986: 399-400; 1992 i 2001); tot i aquestes restriccions es tracta d'elements diferencials que es donen en català oriental i no en català occidental i que, acumulats, fan més fort el contrast entre una i altra àrea. Recordem que estem parlant d'una macrodivisió que, evidentment, comprèn una subdivisió en dialectes, subdialectes, parlars.

Aquesta divisió ha estat validada des de la dialectologia quantitativa; així a la taula 27 de Goebel (2011) «aparece el famoso contraste entre el catalán oriental y occidental» (p. 29).

3. TRETS CONSIDERATS³

Vet aquí els 14 trets distintius seleccionats i que creiem nuclears:

<i>Català occidental</i>	<i>Català oriental</i>
Distinció [a], [e]	Confusió en [ə]
Distinció [o], [u]	Confusió en [u]
ɛ llat. vg. > [e]	ɛ llat. vg. > [ə], [ɛ]

2. És sorprenent que Viaplana no tingui en compte trets opositius medul·lars, com: *a, e/ə*; [tʃ] / [ʃ]; [e]/[ə], [ɛ]; *-ix / -eix*.

3. Abreviatures utilitzades:

Cat. or. = català oriental; cat. occ. = català occidental; dial. = dialectal; PI3 = 3^a persona del present d'indicatiu; PS3 = 3^a persona del present de subjuntiu.

<i>Català occidental</i>	<i>Català oriental</i>
[tʃ]in[tʃ]a	[ʃ]in[ʃ]a
Cu[jʃ]a	Cu[ʃ]a
J[u]nc	J[o]nc
Dim[ats]	Dim[ars]
Hòm[ens]	Hom[əs]
Que veng[a], vengu[e]	Que vengu[i]
Podr[i]x	Podr[e]ix
Arena	Sorra
Diarrera, diarr[e]a	Diarr[ε]a

4. RESUM DE LES TEORIES

1) Teoria de la «Reconquesta»

Proposada succintament per Alcover (1918) i desenrotllada per Griera (1931: 3-17; 1921) i després ampliada per Ferrando (1986 i 1989b), es basa en la transmissió, arran de l'anomenada Reconquesta i ulterior repoblament de les terres conquerides, de trets del català de l'oest cap al Segrià, el tortosí i el valencià, i de trets del català de l'est cap a les terres de parla oriental.

A parer d'alguns (Badia, 1981: 20-23) s'hi oposa el sentit geogràfic de la reconquesta, realitzat no de nord a sud sinó d'est a oest, amb les conquestes, al s. XII, de Tortosa, Lleida i Fraga; també el fet que el nombre de cases concedides a pobladors de procedència oriental era superior al de participants occidentals, segons es desprèn del *Llibre del Repartiment de València*.

Tanmateix caldria comprovar si a la conquesta va succeir un repoblament real amb gent de parla oriental que, d'altra banda, el s. XII, no estava tan diferenciada de la parla occidental i també caldria tenir en compte l'expansió cap a Lleida del Comtat d'Urgell.

Quant al major nombre de parlants orientals cal tenir present que en el repoblament del País Valencià també hi participaren aragonesos (hi ha insistit Ferrando), la qual cosa pogué tenir un efecte anivellador, especialment en el vocalisme (cf. teoria de l'anivellament [Alarcos Llorach, 1960]).

Ferrando (1989: 408-426) ha enriquit aquesta teoria amb nous arguments lingüístics i històrics (protagonisme del comtat d'Urgell en el repoblament de Lleida i Tortosa, sistema de pesos i mesures comuns a Lleida i València, la suposada llegenda de les donzelles lleidatanes transmesa des del 1438 [Tomic]), subratllant el predomini de la influència germànica en el cat. or., partint del fort accent d'intensitat que hauria provocat un afebliment de les vocals àtones (Rasico, 1982: 103-104; Moran, 1984: 341-345).

2) Teoria del substrat

La teoria del substrat, defensada per Sanchis Guarner (1955 i 1956) i per Germà Colón (1955), a partir d'una proposta de Bosch Gimpera (1940), es basa en les diferències dels pobles anteriors a la romanització. Segons els estudis de l'època, al sector occidental, del Montsec cap al nord, s'estenien els pobles bascos o bascoïdes, més o menys relacionats amb els ibers, que ocupaven les terres que anaven del Montsec cap al sud, uns i altres preindoeuropeus; en canvi, a l'àrea oriental vivien pobles postcapsians, de llengua indoeuropea. Uns i altres haurien condicionat l'estructura de les vocals, clares i tenses a l'occidental, fosques i afeblides a l'oriental.

El progrés dels estudis arqueològics ha mostrat la presència de població cèltica també a la part occidental i de població ibèrica a la part oriental, especialment després dels estudis de Terradell (1962). Nadal / Prats (1982: 41-47) en fan una síntesi i Moran (1982: 335-340) i Gulsoy (1993: 53-56), una revisió crítica.

Recentment, Xaverio Ballester (2008) ha reprès aquesta teoria, tot matisant-la, tot oposant-se a la «alambicada hipòtesis —con o sin doncelleces— repoblacionista medieval» (p. 91). Creu, amb evident gosadia, que la variabilitat vocàlica i l'estructura de les vocals del cat. or. dependrien de característiques de l'ibèric assentat en aquesta àrea. Com he dit altres vegades, no cal cercar la veritat a quatre (o mil) llegües si la tenim a dues passes. Sabem tan poques coses segures del fonetisme de l'ibèric que fàcilment naufraguem en un mar de foscors i incerteses.

3) Teoria de la romanització

Badia, en el seu llibre *La formació de la llengua catalana* (1981) i després (1984a i 1984b), reprèn aspectes de la teoria del substrat, però amb una nova orientació: remarca la forta romanització del sector est (densa toponímia romana a Girona, Ausona i terres orientals), paral·lela a l'evangelització (hagiotoponímia cristiana), que contrasta a l'oest amb la persistència de bascos al nord (Ribagorça, Pallars) fins al s. x, i l'arabització, des del s. VIII, del Baix Ebre i el País Valencià. La presència de l'eusquera, d'un costat, i l'impacte de l'arabització de l'altre, que, desromanitzant, hauria fet aflorar vells trets lingüístics preromans, explicaria el caràcter diferencial del cat. occ. enfront d'un cat. or. fill d'una llatinitat ben implantada que, sense substrat, hauria restat lliure —diu Badia— en la seva evolució, aspecte que costa d'admetre.

La teoria, brillantment exposada, peca, al nostre parer, de dos errors: a) el substrat, com ha observat Bastardas (1982), quan actua, ho fa més aviat cap a la innovació (cf. F > cast. *h* aspirada i grau zero: FARINA > *harina*); costa de creure, en canvi, que la llibertat cap a una evolució afectés el cat. or., de base teòricament més llatinitzada; b) és difícil admetre que, després de l'arabització, rebrotessin els trets de l'antic romanç: qui els havia de transmetre, els mossàrabs, que s'havien extingit, o els sarraïns, que continuaven amb la seva llengua, l'àrab? A Veny (1978: 19-20) insinuàvem que, tant en aquesta teoria com en la del substrat, «no s'han tingut en compte la cronologia dels canvis que separen el català oriental de l'occidental», apreciació recollida per Nadal / Prats (1982: 48-49); hi insistíem encara (Veny, 1991: 246 «dejando en paz el substrato»; 1992: 31-32), subratllant un cop més el caràcter estagnant, conservador del cat. occ. enfront del més innovador i elaborat del cat. or.

Per a altres observacions crítiques, veg. Ferrando (1989: 401-408).

4) Teoria de l'anivellament

Alarcos Llorach (1960) va aportar una novetat pel que fa a les característiques del valencià dins del cat. occ.: la inclusió de l'aragonès com a llengua d'una part dels colonitzadors del País Valencià. Observa Alarcos que, després de conquerida València als musulmans, en el repartiment de cases en van tocar 630 a colonitzadors del cat. or. enfront de 348 assignades a gent de parla occidental i 597 a aragonesos, de llengua aragonesa. Aquests dos darrers grups posseïen un vocalisme força semblant, enfront del cat. or., que coneixia una neutra tònica [ə] i una neutra àtona; d'aquesta manera s'hauria imposat en el valencià el sistema propi dels dos grups, amb un anivellament vocàlic a favor de la majoria.

Potser en aquest anivellament el paper de l'aragonès hauria estat més important del que s'ha dit fins ara: la desinència *-a* de 3ª pers. del present d'indicatiu (*ell canta* en lloc de *ell cante*), potser l'article *el* en comptes de *lo*, com en aragonès.

El que cal destacar és que, en els darrers anys, el progrés de la dialectologia històrica i la història de la llengua han demostrat que són notables els supervivents de l'aragonès en valencià: els que eren considerats mossarabismes han esdevingut aragonesismes: *colmena*, *lloma*, *lapo*, *assagador*, *llanda*, *gemecar*, *grill cantador*, etc. (Veny, 2006: 131; Martines, 2002, 2009 i 2011; Ferrando, 1989: 412 i 415) són alguns dels molts exemples que podríem adduir.

5. CAT. OCC. [a, e] VS. CAT. ORIENTAL [ə]

El mapa 1 reflecteix la distribució de *-[e]/-[ə]* finals de mots masculins (la *-[a]* de l'alguerès és resultat d'una substitució de la [ə] final anterior a causa del contacte amb el sard); el mapa 2 conté l'àrea de [ə] final dels mots femenins enfront d'una realització diferent (central, palatalitzada, velaritzada); el mapa 3 presenta el contrast entre els segments de plural *-[es]/-[ə]s* (la variant *-[as]* correspon, d'un costat, a una continuïtat d'àrea lingüística amb l'aragonès, i, de l'altre, amb la varietat algueresa provocada, com hem dit, pel contacte amb el sard).

Respecte a la neutralització de *a, e* en cat. or., concretament en rossellonès, Fouché (1924: 86), després de presentar uns exemples del s. XI, afirma que aquesta tendència es veu reforçada al s. XIII (*maytat* 'meitat', *maalla* 'mealla').

Griera (1931: 53) nota que la confusió en cat. or. es dona durant l'Edat mitjana i que el plural *-es/-as*, que alterna en textos preliteraris del cat. occ., es fixa en *-es* des del s. XV (p. 54-55).

Coromines (1971: 295-296) fa una aportació important en precisar que la confusió gràfica, signe de la neutralització fonètica, té lloc segons la posició de la vocal respecte de l'accent: data primerenca en situació pretònica (*manà* 'menà') al s. XIII; després, en posició final absoluta, amb menys confusions (*altre* 'altra'); i, com a postònica interna i final més consonant, esdevinguda *e*, sense confusions abans del s. XV.

Badia (1951: § 45), després de reproduir les dades de Coromines, situa el canvi a finals del s. XV, testificat amb exemples de les *Regles d'esquivar vocables* «que condenan va-

guer per veguer, pera per pere, massete per masseta, animas per animes e mil semblants». Moll (1952: 12, 95-96, 99), en canvi, no fa cap referència a la cronologia del canvi.

Veny (1978: 27) es fa ressò de les dades de Coromines i afegeix exemples del s. XIV (*Sant Pera, En Batla*), extretes de Marsà (1977).

Rasico (1982) cita casos de vocals neutres dins el cat. occ. (Cardós i Vallferrera) (p. 97) i el pas de *e > a* en posició inicial en cat. occ. (*anciam, ascampar*), i recull dades de Badia, Coromines, Veny (p. 89-100); posa la causa de la neutralització en «el grau d'energia despesa en la seva articulació» (p. 98).

Gulsoy (1993: 51), fent-se ressò de les dades anteriors de Coromines, situa el començament del canvi als darrers decennis del s. XIII i el seu arrelament al s. XIV; però la seva gran aportació és sobre l'origen del canvi: l'assimilació en cat. or. de les vocals pretòniques i finals *a, e* a la neutra tònica /ə/: primer de la [a] (p[a]r[ə]t > p[ə]r[ə]t; i després en posició final p[ə]r[a] > p[ə]r[ə] (p. 63). Afegirem que en un i altre cas primer degué afectar la [a] àtona, perquè [a] i [ə] són vocals centrals (tipus p[a]ret > p[ə]ret), i després va arrossegar la [e] àtona (p[ə]r[e] > p[ə]r[ə]), perquè aquesta té més estabilitat i està més diferenciada que la [a].

El projecte *Scripta*, que recull textos dels s. XIII-XIV al s. XX, de registre divers (inventaris, llibres de contes, sermons, testaments, poesia popular, etc.), separats per un tram cronològic breu (per ex., 1500, 1501, 1513, 1514, 1531, 1533, etc.) i comentats lingüísticament, ofereix dades interessants del mallorquí i l'eivissenc, traslladables al cat. or. peninsular pel que fa a la neutralització (Veny / Massip, 2009 i 2013): pràcticament tots els documents del s. XIV ofereixen casos de grafies de *a* per *e*, o a l'inrevés,⁴ que permeten concloure que el fenomen estava totalment arrelat en aquest segle. I tractant-se de dialectes consecutius, és a dir, resultat d'una conquesta i ulterior colonització sobretot per parlants orientals, també podem deduir que el fenomen ja venia dels dialectes peninsulars i que, per tant, ja el s. XIII devia ser un fet habitual la neutralització d'aquestes vocals àtones.

6. CAT. OCC. [O], [U] VS. CAT. OR. [U]

El mapa 4 presenta l'àrea de diferenciació de [o]/[u] àtones del cat. occ. (que inclou el mallorquí com a espai conservador), separada de l'àrea de confluència en [u] (que, dins el mallorquí, inclou el parlar de Sóller); la frontera d'aquesta isoglossa coincideix de fet amb la frontera de *-es/əs*.

Fouché (1924) cita unes grafies que suggereixen el canvi *o > u* en rossellonès ja al s. XII. Griera (1931: 50-51) considera que la *o* es manté durant l'Edat mitjana (*honrat, forment*) i esmenta el seu tancament en *u*, darrere palatal (*guncher* 'junquer', s. XI, *cunyat, pugal* 'pujal') i seguit de *i, u* tòniques (*ruvira, murir, uffici*). Entenem que fins a principis del s. XVI no hauria començat el tancament sistemàtic d'aquesta vocal en cat. or. Moll

4. A la *Scripta mallorquina* es troben 14 documents amb *a* (*jarmans, fabrer, cose, palme*, etc.) i a la *Scripta eivissenca*, 4 (*tencar, tolra*, etc.) (Veny / Massip, 2013 i 2009).

(1952 [2006]: 94), després de donar compte del canvi i en quines circumstàncies, no hi fa cap referència cronològica, mentre que Badia (1951), basant-se en les *Regles d'esquivar vocables*, situa el canvi a finals del s. xv:

A fines del siglo xv era general la confusión de *a-e* y *o-u* átonas en el dialecto central [...]; de esta época son las normas que condenan [...] “porgatori per purgatori, culgar per colgar” (p. 122)

Més endavant l'autor precisa que la confusió no es dona en textos literaris abans del s. xvi (p. 123). Però més tard (Badia, 1991: 132 i 134-135) només al·ludeix a una “mayor tensión articulatoria” del cat. occ.

Coromines (1971: 297) manifesta que el canvi és més recent que el de *a, e* > [ə]: «no l'he observat mai —diu— en textos anteriors al segle xvi». Nosaltes (Veny, 1978: 30-31) el referim a finals del s. xv o principis del xvi, i, més endavant (p. 27-28), afegiem «hi ha també, abans del segle xvi, algun cas esporàdic de *o* > *u*, fora de les condicions anteriors» (és a dir, seguit de *i, u*, tòniques; en topònims començats per *Munt-*; en contacte amb una *b* o en hiat amb *a*). Rasico recull dades de Coromines i Veny, i afegeix dues interpretacions possibles sobre l'origen del canvi: la generalització a tots els contextos a partir del tancament de /o/ > /u/ seguits de *i* o *u* tòniques (que ja havia estat dit per Barnils [1920: 69-76] i repetit per Griera [1931: 50-51]), i, fent-se ressò de la fonologia estructuralista, la regularització de la asimetria de les sèries anterior i posterior (p. 106). Duarte / Alsina (1984: 126) tot reconeixent que les confusions ortogràfiques no apareixen sistemàticament abans del s. xvi i que el canvi no seria anterior a aquest segle, consideren que, atès que la llengua escrita va força desfasada respecte de la llengua parlada i que es tracta d'un fenomen comú a dialectes tan separats geogràficament com el cat. or., el menorquí, l'eivissenc, el solleric i l'alguerès, el canvi podria ser anterior. Per a Gulsoy (1993) no s'hauria donat abans del s. xvi.

Gràcies al projecte *Scripta*, podem fer algunes precisions d'una manera empírica i més precisa sobre els textos de l'eivissenc i el menorquí (Veny / Massip, 2009 i 2011),⁵ on té lloc el fenomen de tancament compartit pel cat. or. peninsular, i vet aquí les dades cronològiques que podem extreure:

sus “sos” 1597, *Xoful* “Cristòfol” 1599, *Padruell* 1621, *Fuxà* 1643 (“Foixà”), *Tuniets* 1700, *sumera* 1904, *current* 1743, *muldràs* 1750, *tursads/torsat* 1759, *fugasse* 1775, *cànum*, *Dragunera* 1780, *supar* 1792, etc.

Però més significatius són els casos d'ultracorreccions:

troyelles “trunyelles” 1483, *brucat* 1500, *lominària/jorat* 1513, *vitoalles/fortat* 1514, *sceremosaren* “escaramussaren” 1533, *regoseu/reguseu* 1536, *cocarella* 1552, *coydàvan* 1562, *s'és modat* 1599, *jogant* 1645, *comonitat* 1677, *bofet* 1700, *escodella* 1704, *capitolació* 1724, *capitolars* 1732, *coera* “cullera”/escomaràs 1750, *recoperar* 1775, *escodet/ollastre* 1776, *monicions* 1780, *denoncie* 1790, etc.

5. En l'exemplificació ajuntem dades de l'eivissenc i del menorquí.

que permeten remuntar amb seguretat la data de tancament al s. xv, probablement amb caràcter sistemàtic en la llengua parlada.

Però les intuïcions sobre la seva possible anterioritat, frenada per la llengua escrita, les trobem realitzades en casos puntuals com són *cluquer* i *lu* del cat. central (s. xiv, Marsà), aquest darrer recollit també en eivissenc al mateix segle (Veny, 2012: 242-243).

Aquest fenomen coneix un interessant paral·lelisme amb el portuguès, que va realitzar l'ascensió de [o] > [u] àtona al s. xvii, amb algunes manifestacions anteriors; per contra, el manteniment de [o] en mallorquí (tret del solleric) té reflexos semblants en el gallec i en el portuguès brasiler, que, com a àrees lateral i posterior, respectivament, mantenen estadis conservadors (Veny, 2012: § 12).

7. CAT. OCC. [e] TÒNICA VS. CAT. OR. [ə], [ɛ] TÒNIQUES

El mapa 5 presenta els resultats de la E tancada tònica del llatí vulgar: [e] del cat. occ. enfront de [ə] i [ɛ] del cat. or.; el resultat de e mitjana, [ɛ], propi del rossellonès, és degut a un reequilibri del sistema vocàlic (veg. *PALDC*, II, 106).

De les tres evolucions, Badia (1951: § 49), com Sanchis (1980: 39), és, com hem dit, la que considera més important.

A partir de la E llatinovulgar (< ĭ, ē), la situació actual és: cat. occ. [e] vs. cat. or. [ə, ɛ]; veg. mapa 5. La interpretació ha estat diversa: Fabra (1906) pensava en una diftongació de $\epsilon > j\epsilon > je > e$; i de $\epsilon > ej > ej > \epsilon$; i Fouché (1925) anava per un camí semblant: 'ε > 'εε > 'e ε > 'ee > 'e; i E > 'ee > 'εε > 'ε. Evolucions de ciència-ficció.

Meyer-Lübke (1925) considerava, com Brekke (1888, ap. Moll, 1952: § 40), que el pas de E tancada llatinovulgar a [ə] havia estat general a tot el domini, però que només havia conservat aquest timbre en mallorquí, s'havia convertit en [e] en valencià, per la pressió dels mossàrabs, i en alguerès, pel contacte del sard. Griera (1931) opinava, sense gaire reflexió prèvia, que la e tancada, basant-se en uns pocs topònims, havia tendit a *ei* per acabar en [ə]. Kuen (1932-1934) parteix d'una [ə], una «vocal mediopalatal cerrada», convertida en [e] en sard, i, després d'obrir-se, s'hauria identificat en el so de vocal neutra àtona procedent de *a*, *e* àtones. Respecte a la influència del mossàrab sobre l'origen de la e del valencià, Kuen pensa que no té sentit, atès que el nord-occidental no va conèixer aquella presència.

Veny (1978: 24-25; 56-57) va explicar el pas de [ə] tònica del cat. or. i part del balear a [ɛ] per l'escàs rendiment fonològic de l'oposició [ə]/[ɛ] (per ex. *dəu/deu*, *səu/seu*) de manera que *rəbre*, *pəra*, *cadəna*, etc. podien passar a *rebre*, *ceba*, *cadena*, sense provocar ambigüitats i entelar la comunicació; el canvi s'hauria operat cap al s. xiv en català peninsular i al s. xix en part del mallorquí i del menorquí respectivament. Gulsoy (1993) pensa en una dissimilació en un context de vocals neutres àtones ($d[ə]s[ʔ]n[ə] > d[ə]s[ʔ]n[ə]$).

Una aportació original és la de Thomas Walsh (1986): opina que la e tancada del cat. occ. seria deguda a influència tolosana (s. ix), amb una colonització procedent d'aquell comtat, com probablement també els incoatius en *-isc* (*patix*, *patís*), corrents en aquella àrea.

Xaverio Ballester (2008) accepta, com hem dit, la influència del substrat, però, a l'inrevés de Badia, considera que el vocalisme del cat. or. estaria en relació amb la variabilitat del vocalisme ibèric així com en la tendència a la *e* oberta; massa poc sabem de l'ibèric per acceptar una influència d'aquest tipus.

Sobre la cronologia de $\text{ə} > \text{e}$ en cat. or., si bé, tenim poca documentació en el cat. or. peninsular de la neutra tònica, atès que gran part del balear la coneix, hem de pensar que [ʔ] hi era força general; la documentació mallorquina del s. XIV, on aquest so es representa sovint per *a*, és conclouent: veg. textos 1, 2, 6, 8, 12, 17 de la *Scripta mallorquina*, especialment en textos de caràcter informal; i, a més, la *e* oberta del balear actual és d'origen modern, com mostra la documentació, i no sembla que, trobant-se en una petita isoglossa interior, sigui conseqüència d'una causa externa (Veny, 1978b: 47-51).

Conclusió: estabilitat de [e] < E en cat. occ. enfront de modificacions en cat. or. (actualment [ə], [e], [ɛ]). La cronologia del canvi és tardana, no més enllà del s. XIII.

Si s'admetés que la [e] és una transferència de la [e] tolosana en cat. occ., substituint una [ə] general, el canvi seria del s. XII. En un i altre cas, el paper del substrat és nul, perquè la [e] seria resultat d'una conservació o bé d'una importació occitana que hauria substituït la neutra tònica anterior.

8. CAT. OCC. TXINTXA VS. CAT. OR. XINXA

El mapa 6 presenta la distribució d'aquestes dues variants, a partir de la base de dades de l'ALDC (Q 1696).

És sabut que el segment C+e,i convertit en [ts], va simplificar-se en [s]: CEPÀ > *ceba*, CICALA > *cigala*, etc. Però, seguida de *i*, va sofrir, en alguns casos, palatalització en *tx* [tʃ] en cat. occ. i en *x-* [ʃ] en cat. or.: CIMICE > *txintxa/xinxa*. Hem de pensar que el resultat *tx-* deu correspondre a la fase *ts-*, que degué ser general i que en cat. or. es va desafricar. Si admetem que, en una fase preliterària, partíem de [tʃ], convertit després en [ts] i finalment en [s], en el cas de *txintxa* es tractaria del manteniment d'una antiga fase.

El mot és interpretat com a mossarabisme (Coromines), car la forma genuïna era *cí-meu*, i seria una continuïtat d'àrea lingüística amb l'aragonès i el castellà. Atesa, tanmateix, l'extensió de l'articulació palatal, generalitzada a tot el domini, costa molt de creure en la influència mossaràbiga.

No tenim documentació de l'articulació africada; pot ser-ho la grafia castellanitzant d'O. Pou (s. XVI) "chinchés", que correspondria al valencià de l'esmentat segle.

Conclusió: sembla que el cat. occ. ha mantingut una africada palatal antiga, mentre que el cat. or. l'hauria desafricat en una data difícil de precisar perquè la grafia sistemàtica *x-* no ho permet.

9. CAT. OCC. CU[j]A VS. CAT OR. CU[j]A

El mapa 7 fa veure l'àrea de sensibilització de la iod (inclosa la relaxada) de *cuixa* en cat. occ. enfront de la seva absència en cat. or.; els illot de *cu[j]a* en cat. occ. tenen especial extensió en l'alacantí on poden relacionar-se amb una major densitat de colonitzadors de procedència oriental (cf. *po[n]* per *pon[t]*, *cant['a]* per *cant['ar]*).

La *o* oberta seguida de iod, per diftongació condicionada, va donar *uei* (Moll, 1952: § 55) o, millor, *uoi* (Coromines, 1971: 249), per reduir-se després a *ui* o a *u*: COCTU > *cuit*, FOLIA > *fulla*, COXA > *cuixa*, MORIO > *muir*, *GROSSIA > *gruixa*, TRIMODIA > *tremuja*, TROIA > *truja*, PLOIA > *pluja*, etc. (Moll, 1951: § 55).

Centrant-nos en *cuixa*, el llat. COCSA, a través de **cuoisa*, hauria donat *cu[j]a*, que s'hauria mantingut en cat. occ., i *cu[j]a* en cat. or., amb probable absorció de la iod en la consonant palatal. El problema és saber si la [j] de *cu[j]a* correspon a la fase antiga d'evolució de COXA, o bé que, havent donat *cu[j]a*, és una segregació posterior de la consonant palatal.

Les grafies antigues no permeten arribar a una conclusió sobre la sensibilització o no de la iod, car alternen les dues, *-ix-*, *-x-*; en Jacme d'Agramont (s. XIV) tenim *s'ensegueix/s'enseguexen*, *segueix/seguexen*, *crexen*, *afflaqueix*, *convertexen*, *lexen*. En gallec, passa va el mateix en la llengua medieval, però ara s'han imposat les variants amb iod (*caixa*, etc.),⁶ que Fernández Rei (1990: 52-53) interpreta com una segregació de iod («se xerou un iode»), però sense justificar-la.

La comparació amb els resultats *cuit*, *muir* fa pensar en un manteniment de la iod en *cuixa* i semblants (*faixa*, *caixa*, etc.) en el territori occidental, que s'adiria amb la tendència conservadora d'aquesta àrea. En canvi, la comparació amb alguns resultats del correlat sonor (*vaja*, etc., que també coneix *vaija*, i que prové de *vaia* < VADEAM), fa semblar dubtes.

10. CAT. OCC. JUNC / CAT. OR. JONC

El mapa 8 mostra l'àrea oriental peninsular, baleàrica i algueresa⁷ de *j[o]nc*, amb l'excepció del rossellonès *j[u]nc*, on la [o] es va tancar temps enrere en [u] d'acord amb una llei fonètica pròpia d'aquest dialecte (*mosca* > *musca*, *agost* > *agust*, etc.); en canvi, l'occidental presenta *j[u]nc* (amb petites variants consonàntiques com *jun*, *jum*, *txum*, etc.), amb algun isolat *j[o]nc*, de Tàrbena, herència mallorquina, i de les Paüls (Ribagorça).

Vet aquí un cas puntual de tancament de [o] > [u] en el mot derivat de IUNCUS, cat. occ. *junc*/cat. or. *jonc*; la variant *jum* s'hauria format a partir del plural *juns*, amb una ul-

6. Informació de Manolo González, que agraïm profundament.

7. A Veny (1978b: mapa 4) apareixia *junc* com a forma algueresa perquè ens basàvem en dades de l'*Atlas Lingüístic de Catalunya*, de Griera; es tracta d'un error de transcripció d'aquest autor en comptes de *j[o]nc*, la variant correcta que també figura a Sanna (1988).

tracorrecció *-ns* > *-ms* que es dona algunes vegades (com dial. *rem* ‘rènec, paparra’ ← *rems* ← *rens*; dial. *ancim* ‘ancins’, *entre dos foscams, dillums*).

La documentació occidental comença almenys al s. XIV (a. 1373) i s'eixampla a segles posteriors (*Spill, Tirant*, a. 1483 “rama e *iunchs*”; a. 1518 der. *eniuncar*) (Veny, 1971; *DECat*, s.v.).

El tancament, més que dependent de la nasal travant, deu venir condicionat per la iod inicial (com *Juan* ‘Joan’, *jugar* < *IOCARE*, etc., cf. Pensado, 1983). Però podria procedir de la influència tolosana, com en els casos de la *e* tancada tònica i dels incoatius en *-isc* (Walsh, 1986).

11. CAT. OCC. *DIM*[ATS] / CAT. OR. *DIMA*[RS]

El mapa 9 presenta els resultats del llatí *DIES MARTIS*: *dim*[ars] en cat. or., i *dim*[ats] en cat. occ.

El primer és resultat d'una desafricació de *dim*[arts] (mantingut a Vimbodí i com a *dim*[arks] en tres poblacions per equivalència acústica [t] = [k]), en *dim*[ars], com en *covards* > *cov*[ars], *parts* > [pars], que trobem en l'àrea extrema septentrional (pallarès, ribagorçà, urgellès).

El segon, *dim*[ats], prové, a partir de *dim*[arts], d'una eliminació de la bategant a causa de la forta tensió articulatòria d'aquest segment, mantingut més temps que en cat. or.; la desaparició hauria estat afavorida pel fet de no conèixer un **dimart* que, semblantment a *fort*, pl. *forts*, *sord*, pl. *sords*, etc., hauria pogut conservar la bategant. El valencià ha accentuat la *-s* palatal modificant el mot en *dimatx* (com en *ciutatx*, etc.).

Tenim documentació des del s. XIV:

1326 (Herbers), 1388 (Vilafranca del Penedès, *Itinerari Joan I*), 1428 (Lleida, *Processos*), 1519 (València, *Germanies*).

La paremiologia occidental testifica la potència d'aquesta variant: «*dimats*, faves a grapats» (Calaceit), «per als desgraciats, tots els dies són *dimats*» (val. i tortosí), «*dimats*, a passejar els gats», etc.

Per a tot aquest tema, veg. Veny, 2001: 62-65.

Deduïm que el manteniment del segment *-arts*, durant més temps que en cat. or., va possibilitar una segona fase *-ats*, amb absorció de la bategant.

12. CAT. OCC. *HÒMENS* VS. CAT. OR. *HOMES*

El mapa 10 presenta la distribució actual de *hòmens*, del cat. occ. (amb una trinxia ponentina de *homes*, per continuïtat d'àrea lingüística amb l'aragonès) enfront de *homes* del cat. or.

Els proparoxítons plurals llatins acabats en nasal (HOMINES) mantenien en català antic aquesta consonant, *hòmens*, situació que trobem avui en cat. occ. (juntament amb l'eivissenc i l'alguerès, per la seva tendència arcaïtzant)⁸ en contrast amb el cat. or., inclòs el mallorquí i el menorquí, que ha emmudit la nasal (*homes*, *homos*). A quina època es realitza aquesta innovació del cat. or.? Si, d'una manera empírica, prenem el mallorquí, on ha tingut lloc el canvi i que podem estudiar a través de la *Scripta*, trobem que *hòmens* apareix des del s. XIII fins al s. XVIII, que és quan *hòmens* alterna amb *homos/homo*, la variant originada per assimilació a la vocal tònica, i que s'ha consolidat. Per tant, es tracta d'un canvi tardà enfront de la fidelitat a l'estadi antic del cat. occ. Evidentment que s'ha de prescindir dels casos, aparentment contradictoris, de *joves* i *homes*, dels segles XII i XIII, procedents de l'àrea pirinenca on avui es conserva la *n*, i que han de ser atribuïts a influència de l'òrbita occitana on la *n* havia caigut segles enrere (Fernández, 1985: 255). Recordem que altres paroxítons catalans acabats en nasal, com *màrgens* i *tèrmens*, no cobreixen els mateixos espais, dins el cat. occ. (veg. Veny, 2012: 243-244).

13. PRESENT DE SUBJUNTIU (PERSONA 3) DE VENDRE: CAT. OCC. *QUE VENGUE*, *QUE VENGA* / CAT. OR. *QUE VENGUI*

El mapa 11 presenta el contrast del cat. occ. *vengue*, *vinga* del PS3 de *vendre*, amb el cat. or. *vingui*; dins aquest cal tenir en compte la presència dels supervivents *vènguiga* i *vènga* del mallorquí pertanyents a una fase arcaica de la flexió, i dins l'àrea occidental, la variant en *-o*, originada per assimilació a verbs en radical en *o* accentuada (veg. Gulsoy, 1976).

El subjuntiu present de la primera conjugació, antic, era

1 CANTEM > <i>cant</i>	} substituït per	{	<i>cante</i>
2 CANTES > <i>cants</i>			<i>cantes</i>
3 CANTET > <i>cant</i>			<i>cante</i>
6 CANTENT > <i>canten</i>			<i>canten</i>

El de les altres dues conjugacions era:

- 1 BATTAM > *bata*
- 2 BATTAS > *bates*
- 3 BATTAT > *bata*, *-e*
- 6 BATTANT > *baten*

Aquests paradigmes s'han mantingut en cat. occ., amb algunes modificacions (1 *canta* > *canta*, 3 *bate* > *bata*), mentre que en cat. or. han sofert un canvi important en la desinència, realitzat en temps diferents i segons els verbs, en *-ia* i després en *-i* (*càntia* > *canti*, *fàcia* > *faci*). *Plàcia*, *sàpia*, *càpia*, *tròpia*, etc. van ser els inductors, per analogia, del canvi, començat a finals del s. XV, documentat durant els segles XVI, XVII i, amb canvi a *-i*, freqüents des del s. XVIII, amb alternances amb les formes anteriors. Sobre els orígens,

8. En el cas de l'eivissenc, ajudat pels contactes amb el valencià (Veny, 1999: 102-106).

exemplificació i dates més concretes del canvi, veg. sobretot Gulsoy (1976 i 1993), i sobre una presentació general, Pérez Saldanya (1998: 147-168).

Així, doncs, ressalta el caràcter més fidel al català antic del cat. occ., amb la clapa de la variant en *-o* també antiga, enfront del més elaborat del cat. or.

14. CAT. OCC. *PODRIX* / CAT. OR. *PODREIX*

El mapa 12 representa la distribució dels incoatius en *-ix* (cat. occ.) i en *-eix* (cat. or.), a partir del PI3 de *podrir*; noteu la convivència de formes en les localitats 123 (Margalef de Montsant) i 129 (Móra la Nova) de la frontera occidental / oriental. Les dades es poden completar amb les de la *Flexió verbal* d'Alcover-Moll, a partir del PI3 del verb *partir* (Perea, 1999: 268-269 i 301 pel que fa a les formes en *-i-*).

Els verbs incoatius llatins expressaven el «començament de l'acció» o un «canvi d'estat» (Pérez Saldanya, 1998: 98), sema que, en les llengües romàniques, va desaparèixer. Tenien l'infix *-ESC-* o *-ISC-*, tipus CALESCO/CALISCO. Aquest infix en els temps moderns es reparteix en el tipus *-isc* en cat. occ. i el tipus *-esc* en cat. or.; aquest és força general en les llengües italo-romàniques; aquell és propi del retoromànic, l'occità i l'italià (amb dialectes meridionals que han apostat per *-esc*).

Les gramàtiques del Principat i les Illes, del s. XIX, no solen donar compte de les formes en *-i-*. (per ex., Bofarull-Blanch, 1867). Si no m'erro, el primer a donar-ne compte és Tomàs Fortesa (1890 [1915]): «en los autores valencianos se deja ver la tendencia a convertir en *i* algunas terminaciones» (p. 293-294) i cita els casos del present de subjuntiu *serviscats* (Marsili) i de l'imperatiu, *partix-te* (Gènesi), d'autors orientals. Nonell (1895), en ocupar-se dels incoatius (p. 156-158), només cita formes en *e* (*-esch*, *-eys* o *-eix*s, *-eix*, *-im*, *-iu*, *-exen*, mentre que, en tractar el subjuntiu (p. 170-171), addueix dos exemples amb *-i-* del present de subjuntiu i de l'imperatiu: *no'm graixcau* i *seguisque'n-me*, ambdós d'A. March. Alguns han pensat que aquestes persones en *-i-* serien analògiques de les respectives del present d'indicatiu (*agraïm*, *agraïu*; *seguim*, *seguiu*); Fabra (1912: § 64) es refereix vagament a aquest canvi, sense citacions antigues: «La terminación *esch*, *eys*, (o *eix*s), *eix*, *im*, *iu*, *exen* han sufrido numerosas modificaciones (dialectales): *pateixca*, *pateys*; cambio de la *e* en *i* (el dialecto valenciano dice: *patixc*, *-ixes*, *-ix...*)», apreciació de la qual es fa ressò Badia (1962: 326, nota 74): «Además, en valenciano, la *e* > *i*, y la *s* > *x*: 1 *servixca*, 2 *servixques*, 3 *servixca*, 6 *servixquen*». També Lluís Fullana (1915: 106,114).

En canvi, en les gramàtiques valencianes és freqüent que, com a model de la 3ª conjugació, aparegui un incoatiu en *i*; és el cas de Nebot (1894), que conjuga *partir*, amb les formes *patisc*, *patises*, *patís*, etc. del PI, *patisca* del PS i *patís*, *patisca*, de l'imperatiu, així com de Sanchis (1950) (*partix*, *partixca*, *partix*), (& 180), tot i que recomana de reintroduir en el valencià literari les formes en *-esc*, *-eixes*, etc. (§ 177).

Pel que fa a la documentació, Veny (1978: 130-132) addueix aquestes formes d'Agramont (s. XIV): *se podrix* (7 ocurrences), *podrixen* (2 ocurrences), *nodrixen*, *es convertisque*, que contrasten amb *convertixen*, i diverses formes flexives de *seguir*, sempre en *e*

(*seguexen, segueix*, etc.); hi afegeix, de l'*Speculum prioris* (s. xv), *servischa; servisquen*, enfront de *regescha, regesquen* (p. 131). Cal tenir en compte també Alcanyis (s. xv): *es podrisquen*.

Altres testificacions de formes en *i*:

a) De Sanchis (1950: § 177): *partixquen* (*Tirant*), *posseïxca/servixca, guarix/partix*, però *enriqueix/emmalalteix* (*Spill*), *elegixquen* (Corella), *avorrixc* (Isabel de Villena).

b) De Josep Martines:⁹ *destruïx* (1272, *Costums Tortosa*), *succeïx* (1305, *Pergamins*); *jaquix-te-n, jaquix-la* (*Paraules i dits*); *departiscats* (1298, *Clams i crims*); *poseyscats* (1292, *Pergamins*); *puniscats* (1287, *Clams i crims*); (1294, *Llibre Cort Cocentaina*); *restituïscats* (1279, *Clams i crims*), *restituïschats* (1297, *Pergamins*), *soferisqua* (1294, *Llibre Cort Cocentaina*); *posseïx/posseeix* (*Costums de Tortosa*).

Les interpretacions sobre l'origen de les variants en *-i-* són diverses:

a) variació ja des del llatí (CALESCO/CALISCO) (Veny, 1971);

b) extensió analògica de les persones 4 i 5 del present d'indicatiu a les corresponents del subjuntiu (*servim* → *serviscam*; *serviu* → *serviscau*); es donaven casos en cat. or., sense extensió analògica *i*, per tant, sense generalització a verbs de la 4ª conjugació, com sí que va passar en cat. occ.

c) canvi a *i* a través de *serveixc*, amb monoftongació *ei > i*, com ha passat en *deixar > dixar* (Casanova, 1993); però cal tenir en compte que el canvi de *e* en *i* en una vocal accentuada és més difícil que en una no accentuada.

d) introducció des del comtat de Tolosa (s. xi) a causa d'immigracions diverses (que s'haurien de documentar) (Walsh, 1986).

15. CAT. OCC. ARENA / CAT. ORIENTAL SORRA

El mapa 13 visualitza la distribució del cat. occ. *arena* enfront del cat. or. *sorra*; la presència de *sorra* en algunes poblacions occidentals deu ser deguda a una expansió del català central.

El nom general per a la 'sorra fina' era en català antic *arena*, der. del llatí ARENA, documentat tant en obres d'autor occidental (*Curial, Tirant*) com oriental (Jaume I, Bernat Metge); el cat. occ. ha mantingut el mot enfront de l'oriental, que l'ha substituït per *sorra*, der. del llatí SABURRA, que significava 'llast de les embarcacions', amb els der. *sorrrar* 'carregar de llast' i *dessorrrar* 'descarregar de llast', però que progressivament, des dels s. xvi-xvii, va desplaçar *arena*, no sense deixar supervivents en la toponímia (riera de *les Arenes* [Sant Llorenç de Munt], pla d'*Arenes* [Guilleries], *Arenys de Mar*, etc.). La coincidència d'*arena* amb el castellà ha fet pensar a gent del carrer que el mot era resultat d'una interferència; fins Coromines havia cregut (1915, ap. *DECat*, I, 370b: 28-29) que era un mot "acastellanat".

El significat primigeni de *sorra*, 'arena gruixuda', és present en altres llengües i dialectes: cast. *sorra* i *zahorra* «arena gruixa que se echa por lastre en las embarcacions», arag.

9. Informació que agraïm sincerament.

zaborras «piedras pequeñas», canari *zaorra* «arena gruesa para obras, caminos, etc.» A més de mantenir-se el significat de ‘llast’ en valencià, el der. mallorquí *sorrer*, *sorrera* ‘lent, feixuc de moviments’ ha de tenir relació semàntica amb la lentitud de la nau molt *sorrada*, molt carregada de *sorra*, com afirmàvem fa temps (Veny, 1958-1960: § 96) i confirmava Moll (*DCVB*, s.v.).

Un cas claríssim de renovació lèxica en cat. or. enfront de l’estancament del cat. occ., compartit en aquest cas pel balear, una àrea clàssicament conservadora.

Per tot aquest tema, veg. *REW* 630 i 7487, *DHLL*, Veny (1958-1960: § 96), *DECat*, s. v. *arena* i *sorra*.

16. CAT. OCC. *DIARRERA* / CAT. OR. *DIARREA*

El mapa 14 cartografia *diarr[e]a* del cat. or. enfront de *diarr[e]a*, sobretot convivint, aquí i allà, amb *diarr[er]a*.

El mot del llatí tardà *DIARRHOEA*, procedent del grec on és un derivat de *DIARREIN* ‘fluir pertot’, és un mot d’origen culte que ha estat pres pel català i que també coneix força sinònims populars (*caguetes*, *cagarrines*, *cagarella*, etc.), sovint substituïts pel cultisme esmentat que, en general, presenta [ɛ] en cat. or. i [e] en cat. occ., on coneix també la variant *diarrera* esparsa tant pel valencià com pel català nord-occidental i explicable per l’homonimització amb el sufix *-era*, que s’aplica a activitats fisiològiques i a certes malalties i defectes (*caguera*, *galtera*, *sordera*, *borratxera*, etc.) i que, d’altra banda, trobem en parlars aragonesos, castellans i andalusos (veg. Veny, 2001a: 69-73).

El que crida l’atenció d’aquesta parella és que *diarrera* aparegui tant al nord com al sud del cat. occ., manifestada tardanament però com una simbiosi estreta d’afinitats ancestrals.

17. CONCLUSIONS

Després d’aquesta revisió de diversos trets, que considerem els més importants, que separen el cat. occ. del cat. or., amb llur anàlisi evolutiva i referències cronològiques documentals, podem subratllar aquests fets:

A. 1) La documentació de la major part dels canvis realitzats en cat. or. és generalment tardana, sobretot si es té en compte el seu caràcter de consolidació (*a*, *e* àtones > [ə], s. XIV; [e] tònica > [ə] > [ɛ], s. XIV; [o] > [u], s. XV i en part del mallorquí i menorquí, s. XIX; *hòmens* > *homes*, *homos*, s. XVIII; *venga*, *-e* > *vengui*, s. XVI; *arena* > *sorra*, des del s. XVI; en canvi, el cat. occ. destaca per la fidelitat a formes més antigues.

2) Per a alguns dels canvis elencats (cat. occ. *txintxa* / cat. or. *xinxà*), tot i no ser possible detectar-ne documentació a partir de les grafies, podem deduir per criteris de fonètica evolutiva que el cat. or. ([ʃ]) representa un estadi posterior al del cat. occ. ([tʃ]); quant

al cas del cat. occ. *ca[jʃ]a* / cat. or. *ca[ʃ]a*, tot i que les grafies tampoc permeten pervenir a conclusions cronològiques segures, podem concloure —si volem, provisòriament— que *cu[jʃ]a* és l'etapa anterior a *cu[ʃ]a* i semblants (*caixa, faixa*, etc.), atesa la tendència conservadora de l'àrea occidental, de la qual hem donat mant exemple. El cas del cat. occ. *dim[ats]* seria el resultat d'una articulació de la dental de *dim[arts]* més duradora que en el cat. or. i que va provocar l'absorció de la bategant; semblantment, *hedra*, del cat. occ. —que estudiem enjondre (Veny, 2001:69)—, manifesta un manteniment més dilatat de la vocal postònica, que va permetre l'estabilitat de la *d*, sense vocalitzar-se, com sí que va passar en cat. or., on *hed'ra* > *heura*.

B. 1) El cas de *junc* enfront de *jonc* reflecteix un tractament específic de la *ŭ* breu del llatí precedida de iod com una continuïtat d'àrea lingüística castelloaragonesa, filla del llatí vulgar, que té paral·lels en l'it. *giunco* o el sard *yunku*, on no crec que el substrat hi tingui cap paper.

2) El cas de *podrix* podria ser hereu de la variant -isc- del llatí vulgar o bé ser degut a la immigració de gent tolosana; la seva alternança en textos medievals occidentals en -*eix* podria tenir com a causa la influència de la llengua cancelleresca, on era habitual aquesta variant; tanmateix no es pot negligir la importància de la possible acció analògica de les persones 4 i 5 del PI i de l'imperatiu.

3) El cas de *diarrera*, de creació analògica, repartit en diverses àrees del nord i del sud occidental, és un altre cas a afegir a les particularitats que contrasten amb l'oriental i a les quals és inútil cercar-hi arrels atàviques.

Per tant, en relació a les teories esmentades sobre l'origen de la partió del cat. occ. i cat. or., tenint en compte també els fenòmens morfològics a més dels fonètics,

1) cal rebutjar les teories del substrat i de la romanització a causa de la datació tardana dels canvis o de la cronologia deduïble de la fonètica històrica o de contactes exteriors;

2) resta vigent, al nostre parer, la teoria de la «Reconquesta» per raons lingüístiques corroborades per les històriques, posades en relleu per Ferrando;

3) la teoria de l'anivellament és vàlida en el sentit que pot haver tingut algun pes en la formació del valencià; en tot cas, constitueix un precedent important de les noves investigacions sobre les recialles aragoneses arran de la colonització.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALARCOS LLORACH, Emilio (1960): «La constitución del vocalismo catalán», *Studia Philologica. Homenaje a Dámaso Alonso*. Madrid, I, p. 35-49.

ALCOVER, Antoni M. (1918): «Parlament en los Jochs Florals de València», *Catalana*, II, 1-5 (ap. J. Massot, *Per la llengua*, Barcelona, 2001, p. 71-77).

BADÍA MARGARIT, Antonio (1951): *Gramática histórica catalana*. Barcelona: Noguer.

BADÍA MARGARIT, Antonio (1962): *Gramática catalana*. Madrid: Gredos, 2 vols.

BADIA I MARGARIT, Antoni (1981): *La formació de la llengua catalana. Assaig d'interpretació històrica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- BADIA MARGARIT, Antoni (1984a): «L'origen de la llengua catalana», dins *Els Països Catalans: un debat obert*. València, p. 95-137.
- BADIA MARGARIT, Antoni (1984b): «L'acció del substrat i la formació de la llengua catalana», *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, I [*Quaderns de Filologia*, Universitat de València, p. 9-15].
- BALLESTER, Xaverio (2008): «Del llatí [ibèric] al romance [català]», dins *Del llatí al romanç, com hem emplenat el buit?. III Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [Biblioteca Filològica, LXIV], p. 61-95.
- BARNILS, Pere (1920): «Apuntament de problemes de fonètica històrica del català. I. De les vocals pretòniques o, u», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 8, p. 69-76.
- BASTARDAS, Joan (1982): «El català occidental i el català oriental: un gran tema per a una controvèrsia», *Serra d'Or*, maig, p. 35-36.
- BLASCO, Eduardo (1984): *Grammatica storica del catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'algherese*. Tübingen: Gunter Narr.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1940): «Lingüística i etnologia primitiva a Catalunya», *Miscel·lània Fabra*. Buenos Aires, 1940, p. 192-197.
- CASANOVA, Emili (1993): «El català dins la Romània: a propòsit de del doblet ESC/ISC», *Actas do XIX Congresso Internacional de Lingüística e Filologia Románicas*. La Coruña, p. 293 - 315.
- COLÓN, Germà (1955): «El valenciano», dins *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, II. Sant Cugat, p. 137-149.
- COROMINES, Joan (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- FABRA, Pompeyo (1912): *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, José Ramón (1985): *Gramàtica històrica provençal*. Oviedo: Universidad de Oviedo.
- FERNÁNDEZ REI, Francisco (1990): *Dialectología da lingua galega*. Vigo: Edicions Xerais de Galicia.
- FERRANDO, Antoni (1989): «La formació històrica del valencià», dins A. FERRANDO (ed.): *Segon Congrès Internacional de la Llengua Catalana (1986). Àrea 7. Història de la llengua*. València, p. 399-428.
- FULLANA, Lluís (1915): *Gramàtica elemental de la llengua valenciana*. València: Frederic Doménech (ed. facsímil, 1978).
- GOEBL, Hans (2011): «Áreas, fronteras, similitudes y distancias: lección breve de geolingüística cuantitativa», dins Ramón de ANDRÉS DÍAZ (ed.): *Lengua, ciencia y fronteras*. Uviéu: Trabe, p. 11-34 i 31Tablas.
- GRIERA, Antoni (1921): *Contribució a una dialectologia catalana*. Barcelona (Versió castellana, Barcelona, 1949: CSIC).
- GRIERA, A. (1931): *Gramàtica històrica del català antic*. Barcelona: Institució Patxot.
- GULSOY, Joseph (1976): «El desenvolupament de les formes de subjuntiu present en català» in R. TATE / A. YATES (ed.): *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Oxford: Dolphin, p. 27-59 (i dins Gulsoy, 1993: p. 377-419).
- GULSOY, Joseph (1993): *Estudis de gramàtica històrica*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- KUEN, H. (1932-1934): «El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana», *Anuari de l'Oficina Romànica de Llengua i Literatura*, 5, p. 121-177; 7, p. 41-112.
- MARSÀ, Francisco (1977): *Onomástica barcelonesa del siglo XIV*. Barcelona: Universidad de Barcelona.
- MARTINES, Josep (2002): «L'aragonès i el lèxic valencià», *Caplletra*, 46, p. 61-88.
- MARTINES, Josep (2009): «El contacte del català amb la llengua dels aragonesos al segle XIII al País Valencià: influència sobre el lèxic», *Caplletra*, 46, p. 61-88.
- MARTINES, Josep (2011): «Punxar i família, mossarabismes del català?», *Caplletra*, 51, p. 204-235.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1925): *Das Katalanische. Seine Stellung zum Spanischen und Provenzalischen*. Heidelberg.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1961): *De los trovadores en España. Estudio de lengua y posía provenzal*. Barcelona (ed. consultada dins *Obras completas*, II, Barcelona: Librería de Álvaro Verdagué, 1889).
- MOLL, Francesc de B. (1952): *Gramàtica històrica catalana*. Madrid: Gredos (trad. cat., Universitat de València, 2006).
- MORAN, Josep (1984): «Notes sobre la formació de la llengua catalana», *Anuario de Filología*, 10, p. 335-346.
- NADAL, Josep M. / PRATS, Modest (1982): *Història de la llengua catalana. I. Dels inicis fins al segle XV*. Barcelona: Edicions 62.
- NEBOT Y PÉREZ, José (1894): *Apuntes para una gramática valenciana*. Valencia: Imprenta de Ripollés.
- NONELL, Jaume (1895): *Análisi morfològich de la llengua catalana antiga comparada amb la moderna*. Manresa: Establiment tipogràfic de sant Joseph.
- PALDC = Joan Veny, *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: IEC (2007-).
- PENSADO, Carmen (1983): «Sobre los resultados de las vocales velares precedidas de yod inicial», *Revista de Filología Románica*. Madrid, I, p. 109-135.
- PEREA, Maria Pilar (1999): *Compleció i ordenació de la Flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*, 2 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística/VI].
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- RASICO, Philip D. (1982): *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RECASENS, Daniel (1990-1991): «Tendències fonètiques i classificació dialectal al domini lingüístic català», *Llengua & Literatura*, 4, p. 277-310.
- SALVADOR, Carles (1966): *Gramàtica valenciana*, 4^a ed. València: Lo Rat Penat.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1950): *Gramàtica valenciana*. València: Torre.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1955): «Els parlars valencians anteriors a la reconquesta de València i Múrcia», *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, II. Sant Cugat, p. 447-482.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1956): «Factores históricos de los dialectos catalanes», *Estudios dedicados a Ramón Menéndez Pidal*. Madrid, VI, p. 151-186.

- SANCHIS GUARNER, Manuel (1980): *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Barcelona: Salvat.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- TARRADELL, Miquel (1962): *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives.
- VENY, Joan (1958-1960): «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes», *RFE*, 42, p. 91-149; 43: p. 117-202.
- VENY, Joan (1971): «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV). *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- VENY, Joan (1978a): *Els parlars*. Barcelona: Dopesa (13^a ed., *Els parlars catalans [Síntesi de dialectologia]*, Mallorca: Moll).
- VENY, Joan (1978b): *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- VENY, Joan (1986): «La dialectologia catalana: realitats i perspectives», dins J. VENY / J. M. PUJALS (ed.): *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 383-423 (també dins Veny 1992 i 2001, p. 181-210).
- VENY, Joan (1988): «Noves dades sobre la partió català occidental - català oriental», dins Philip D. RASICO / WITTLIN, Curt J. (ed.): *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Tampa-St. Augustine, 1987)*. Barcelona, PAM, p. 11-41 (i dins Veny 2001, p. 61-82).
- VENY, Joan (1991): «Areallinguistik/Áreas lingüísticas», in G. HOLTUS / M. METZELTIN / C. SCHMITT (ed.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Tübingen: Max Niemeyer, V/2, p. 243-261.
- VENY, Joan (1992): «Les varietats dialectals i els estudis dialectològics», dins I. MARÍ (ed.): *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. IV. Àrea 3. Lingüística social*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 21-48.
- VENY, Joan (2001): *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València.
- VENY, Joan (2012): «Limites et aires linguistiques en catalan et les langues romanes», in X. A. ALVAREZ PÉREZ / E. CARRILHO / Catarina MAGRO (ed.): *Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology (LimiAr)*. Lisbon: 2011. <http://limiar.clul.ul.pt>. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, p. 237-269.
- VENY, Joan (en premsa): *Norma i diatopia*. La Nucia.
- VENY, Joan / MASSIP, Àngels (2009): *Scripta eivissenca*. Barcelona: IEC.
- VENY, Joan / MASSIP, Àngels (2011): *Scripta menorquina*. Barcelona: IEC.
- VENY, Joan / MASSIP, Àngels (2013): *Scripta mallorquina*. Barcelona: IEC. 2 vols.
- VIAPLANA, Joaquim (1985): «En relació a la distinció oriental-occidental. Notes crítiques sobre el mapa dialectal del català», *Miscel·lània Antoni M. Badia Margarit*, 2, p. 27-36.
- WALSH, Thomas (1986): «Una isoglossa catalano-gascona», dins J. VENY / Joan M. PUJALS (ed.): *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 601-617.

TEXTOS

- Clams i crims*=DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (ed.) (2002): *Clams i crims en la València medieval segons el "Llibre de cort reial de justícia (1279-1321)"*. Alacant: Universitat de València.
- Costums de Tortosa*=MASSIP, Jesús / DUARTE, Carles / MASSIP, Àngels (ed.) (1996): *Costums de Tortosa (1209)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Germanies*=DURAN, Eulàlia (1984): *Cròniques de les Germanies*. València, p. 336.
- Herbers*=VALLS I TABERNER, F. (1927): «Els establiments d'Herbés (sic) de 1326», *Revista Jurídica de Catalunya*, 33, p. 76.
- Itinerari Joan I*=GIRONA LLAGOSTERA, D.(1928): «Itinerari del rei en Joan I (1387-1396)», *Estudis Universitaris Catalans*, 13, p. 116.
- Llibre Cort Cocentaina*=TORRÓ, Josep (ed.) (2009): *Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1294-1295)*. València: Universitat de València,
- Llibre Cort València*=SILVESTRE ROMERO, Aureli (ed.) (2008): *Llibre de la Cort del Justícia de València (1287-1288, 1298)*. València: Universitat de València.
- Paraules i dits*=«Paraules i dits de savis i filòsofs», dins RUSSELL-GEBBETT, Paul (1965): *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*. Oxford: The Dolphim Book Co. LTD, p. 118-119.
- Pergamins*=GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (ed.) (2011): *Pergamins, processos i cartes reials. Documentació dispersa valenciana del segle XIII*. València: Universitat de València.
- Processos*=FARRENY, M. Dolors (1986): *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 37 i 81-83.

RESUM

L'article constitueix una revisió de les teories emeses sobre l'origen de la macrodivisió del català en occidental i oriental («Reconquesta», substrat, romanització, anivellament). S'analitzen i es cartografien dotze trets de caràcter fonètic, morfològic i lèxic i, a partir de la seva cronologia, es dedueix que cal abandonar les teories del substrat i la romanització i valorar la de la «reconquesta», tot considerant la de l'anivellament com precursora dels recents estudis sobre la presència de l'aragonès en el valencià.

MOTS CLAU: dialectologia, català occidental, català oriental, història de la llengua.

ABSTRACT

Eastern and western catalan again

This article is a revision of the theories on the origin of the macrodivision of Catalan into eastern and western (“Reconquest”, substratum, Romanization, levelling). Twelve phonetic, morphological and lexical features are analysed and illustrated with maps and, from the chronology, it can be deduced that we need to abandon the substratum and Romanization theories in favour of the idea of “Reconquest”, while taking the levelling hypothesis into account as a precursor of the recent studies on the presence of Aragonese in Valencian.

KEY WORDS: dialectology, western Catalan, eastern Catalan, history of language.

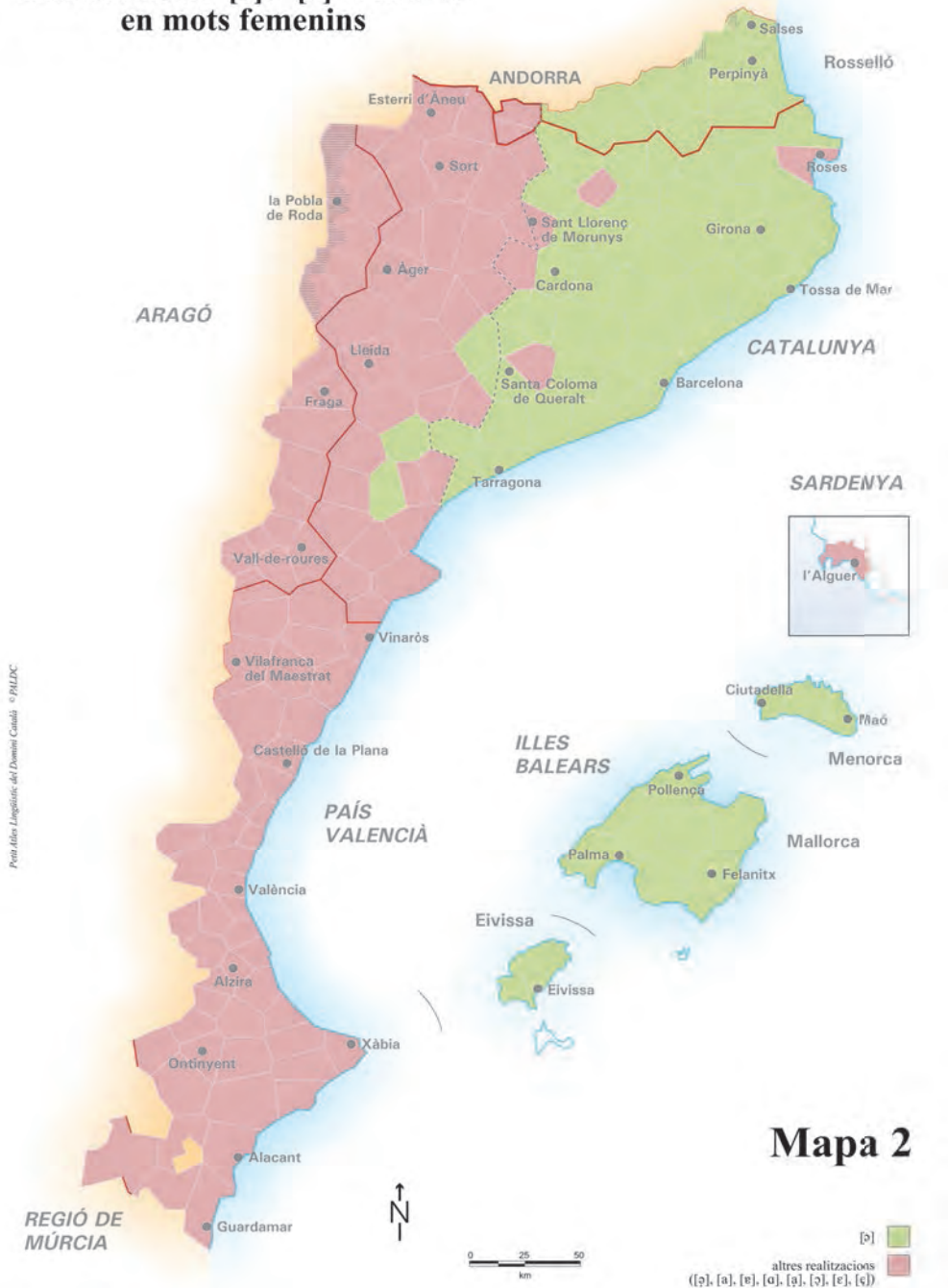
Distribució de -[e] / -[ə] finals en mots masculins

Mapa 1

- $-[e]$
- $-[ə]$
- $-[a]$

Distribució de -[ə] / -[a] i variants en mots femenins

Mapa 2

$[-ə]$ ■
 altres realitzacions ■
 ([ə], [a], [e], [a], [ə], [ɨ], [e], [ɛ])

Distribució del morfema de plural femení $[-es]$ / $[-\text{əs}]$

Mapa 3

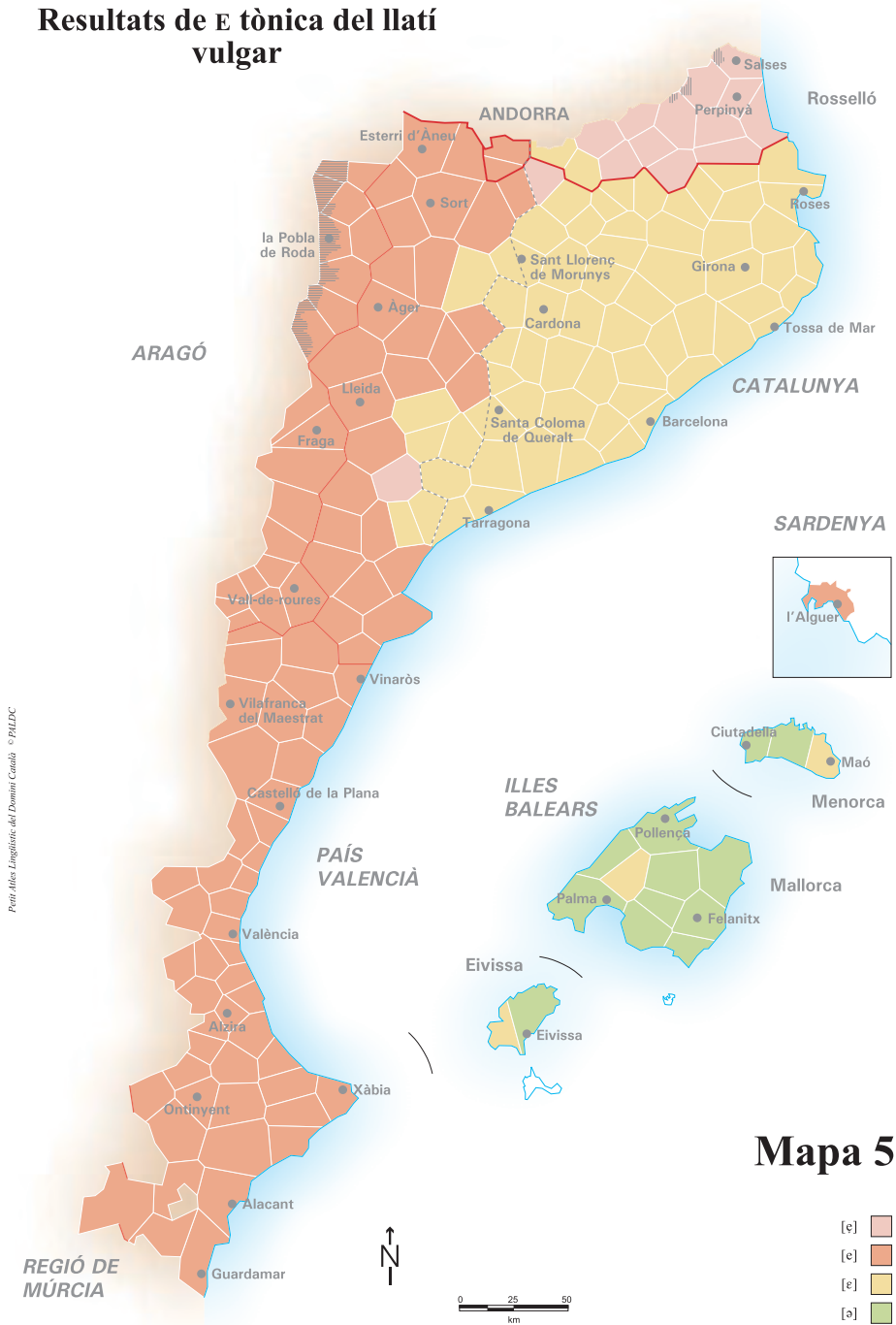
límit $[-es]/[-\text{əs}]$ ---
 $[-\text{əs}]$ ■
 $[-es]$ ■
 $[-as]$ ■

Distribució de [o], [u] / [u] àtones

Mapa 4

Resultats de E tònica del llatí vulgar

Mapa 5

Català occidental txintxa / català oriental xinxa
(ALDC, Q. 1696)

**Sensibilització o no de la [j] en
cuixa**

Mapa 7

**Distribució de *junc* / *jonc*
(ALDC, Q. 1186)**

- sense resposta
- frontera cat. occ. / cat. or.

Mapa 8

**Distribució de hòmens / homes
(ALDC, Q. 2078)**

○ hòmens i homes

Mapa 10

**Distribució de la desinència -[a], -[e] / -[i]
del PI 3 del verb *vendre*
(ALDC, Q. 2372)**

○ sense resposta
103 -[i] i -[u]

Mapa 11

**Distribució de se (es) podrix / es (se) podreix
(ALDC, Q. 2249)**

- se (es) podrix i es (se) podreix
- frontera cat. occ. / cat. or.

Mapa 12

Distribució de *diarrera* / *diarrea*

Mapa 14